

Сайлауқызы А.

Алаш көсемсөзі: жер мәселесі және оны демократиялық жолмен шешу жолдары

Бұл ғылыми мақалада Алаш көсемсөзінің өз заманындағы ел өмірінде орын алған келелі проблемаларды шешу жолдары, оның ішінде жер мәселесін күн тәртібіне қою тәсілдері мен қордаланған түйіткілдерге ұсынған оңтайлы ұсыныстары туралы сөз болады. Бір ғасырдай уақыт бұрын қазақ қоғамын толғантқан мәселенің бүгінгі күнмен байланысы мен өзектілігі де сараланып, салыстыра отырып, жан-жақты қырлары ашып көрсетілген.

Түйін сөздер: журналистика, ұлттық публицистика, Алаш көсемсөзі, демократиялық принцип, жер мәселесі, Алаш идеясы, ұлттық лидерлер.

Sailaukyzy A.

The Alash publicism: the issue of land and its democratic solutions

In this scientific article it is told about a role of Alash journalism at the solution of burning issues in life of the population of that time, namely about ways of including into the agenda the land questions and the proposed suitable democratic solutions of sensitive issues. Furthermore communication and relevance of questions disturbing the Kazakh society hundred years ago and today by the analysis, comparison and comprehensive disclosure is considered.

Key words: Journalism, National consciousness, Political publications, Kazakh journalism, Alash Publicism, National movements, The democratic principle, Land issue, National leaders.

Сайлауқызы А.

Публицистика Алаш: земельный вопрос и его демократические пути решения

В данной научной статье говорится о роли публицистики Алаш при демократическом решении острых проблем в жизни казахов того времени, а именно о способах включения в повестку дня земельных вопросов и предлагаемых подходящих решений проблем. Также рассматриваются связь и актуальность вопросов, беспокоивших казахское общество сто лет назад и в наши дни, путем анализа, сравнения и всестороннего раскрытия.

Ключевые слова: журналистика, национальная публицистика, публицистика Алаш, демократический принцип, земельный вопрос, идея Алаш, национальные лидеры.

**АЛАШ КӨСЕМСӨЗІ:
ЖЕР МӘСЕЛЕСІ
ЖӘНЕ ОНЫ
ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ
ЖОЛМЕН ШЕШУ
ЖОЛДАРЫ**

Алаш көсемсөзі өз дәуірінің күміс қоңырауы болып, туған халқының, елі мен ерінің мұң-мұқтажын, запыран-зарын, қайғы-қасіретін, көрген езгісін, ауыр хәлін дәл сипаттап қана қоймай, салиқалы, әділетті, өз заманынан озық, демократиялық принциптерге тән шешу жолдарын ұсынуымен де құнды. Тарих беттерін парақтай отырып, сол кездегі көсемдеріміз бен шешендеріміздің, ұлт зиялыларының ұстанған өмірлік принциптері мен азаматтық көзқарастары, сілтеген жолдары мен нұсқаған бағыттары бүгінгі таңда да өзекті екеніне көз жеткіземіз.

Әрине, өткенді ұғыну үшін бұл тақырыптарды тарих беттерінен оқып шыққан ләзім: сол заманның тынысы қандай болды, мұң-мұқтажы не еді деген сұраққа осы кезде ғана жүйелі жауап таба аламыз. Дегенмен, біздің алаштанушы ғалымдарымыз қазіргі кезде Алаш көсемсөз шеберлері қалам тербеген барлық баспасөзді елеп-екшеп, бүгінгі күнде де өзектілігін жоймай, жаңғыра отырып, жол нұсқарлық қабілеті бар өзекті тақырыптар ретінде үш мәселені алға тартады. 2014 жылы алаштанушы ғалым Қайрат Сақтың ғылыми жетекшілігімен, «Алаш көсемсөзі» деген айдармен жарық көрген көптомдықтың алғашқы үшеуі жер, тіл, дін мәселесіне арналуы тегіннен тегін емес. Тәуелсіздікті тұғырлы ету міндеті алдымызда тұрған сындарлы шақта осы үш мәселе қазақтың жанын, елдік сипатын құрайтын ажырамас бөлшектері дер едік. Сондықтан, оның табиғатын түсініп қана қоймай, өткеннен сабақ алып, болашаққа бағдарлану үшін көсемсөз шеберлері мен ұлт қайраткерлерінің дәл осы тақырыптағы еңбектері мен ұстанымдары, тұжырымдары бізге аса маңызды.

Қай заманда да жер дауын бірінші орынға қойған қазақ халқы үшін ата-бабадан қалған бай мұра – ұланғайыр даланы көздің қарашығындай сақтап қалу ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында ең өзекті мәселеге айналған болатын. Бұл жөнінде «Қазақ» газетінің 1913 жылғы 13 сәуіріндегі санында жарияланған «Жер мәселесі» атты бас мақалада: «Бұл күнде қазақ қажетінің арасында ең біріншісі – жер мәселесі» деп жазылуы бекер емес еді. Қайрат Өмірбайұлының пікірінше, «Басқармадан» деп қол қойылған мақала авторы – Ахмет Байтұрсынұлы [1].

XX ғасыр басында қазақ даласында жер мәселесінің осыншалықты ушығуының себебін іздегенде, оған толыққанды жауапты тарихи оқиғалардан табарымыз анық. 1868 жылы «Уақытша ереже» атты қазақ халқының жер тағдырына аса зор кесепат әкелген заңдық күші бар құжат қабылданды. Оның салдары араға санаулы жылдар салған соң, тіпті өршелене түсіп, тұрғылықты жерінен, баспанасынан тірідей айрылған жергілікті халықтың әлауқатының кеміп, ашу-ызасының артуына әкеліп соқтырды. Бұл қарсылықтар мен мәселенің оң шешімін табуын талап еткен жазбаша сипаттағы арыз-өтініштер бірнеше сипатта көрініс тапты дей аламыз. Олар:

1. Жекелеген азаматтардың арыз-талаптары.
2. Ұжымдық құзырхаттар.
3. Қоғам қайраткерлерінің хаттары мен арнайы еңбектері.
4. Мерзімді баспасөздегі публицистикалық мақалалар.
5. Саяси қозғалыстардың құжаттары.

1901 жылдың 4 сәуірінде Ақмола облысы Көкшетау уезі Жыланды болысының тұрғындары Мұстафа Илинов пен Байдүйсен Оразаевтың атынан Ресей Жер ісі және мемлекеттік меншік министріне жолданған хатта жерді әділ бөлу туралы айтылған. Хатта өтініш иелерінің сөзін қағазға түсірген Алексей Портняжев екені жазылған [2]. Алаш публицистикасы кезеңі бұған дейін айтылып келгендей, 1905 жылдың 26 маусымындағы атақты «Қоянды жәрмеңкесіндегі арыз-талаптан емес, осы жеке тұлғалардың хаттарынан бастау алады деуге негіз бар» [3]. Қос беттік шағын хатта қазақ даласындағы жер мәселесінің түйіткілді жайлары баяндалып, оны өзгертуге байланысты нақты ұсыныстар айтылады: «Есте жоқ ерте заманнан пайдаланып келе жатқан жерлерімізді тартып алу кейінгі кездері жыл сайынғы әдетке айналды. Бізге беймәлім өлкелерден көшіп келіп жатқан қоныс аударушы шаруаларға жер кесіп беру салдарынан біздің қоныстарымыз тарылып барады, оның есесіне жерге деген қажеттілігіміз еселеп өсуде», делінген онда. Жер мәселесіндегі түрлі әділетсіздіктерді ашық айыптаған хат иелері Ресей министрінен өтініштерін аяқсыз қалдырмай, қамқорлық танытуды сұрайды.

Осы сынды жеке-дара азаматтар өз қалқадірінше жерге қатысты үлкен әділетсіздікке азаматтық пікірін үздіксіз білдіріп тұрған. Мәселен, Досмұхамед Қылышбай қажы баласы «Аш, жұтаған, ауған қазақ» атты мақаласында жерінен айрылып, пана таппай әбіржіген қай-

ран қазақтың ауыр жайын: «...Мұнан былай нешік күн көруімізге көзіміз жетпейді... Осы мұңдарымызды және көрген қорлықтарымызды қай орынға айтарымызды білмейміз», деп баяндаса, Әбдікәрім Ережепұлы «Жерін алдырған қазақтардың жауабы» атты мақалада: «...Ағашты жерімізді қазына пайдасына «лесная дача» деп кесті, жазық дала жерді «переселенческий участок» деп кесті. Ағашты жеріміздің кеткеніне риза болалық, оның айырбасына дала жерді өзімізге қалдырсын», деп жерінен айрылған қазақтың жанайқайын білдіреді. Ал «Сарыарқа» газетіне сауал жолдаған Нұрмахан Алшымбайұлы «Жеріміз жоқ, қайтеміз?» деген хатында: «Енді көшіп шығайық десек, баратын жеріміз жоқ. Егіннің уақыты болып жатыр, тірі кісі тіршілік шаруасын істеп жатыр. Біз қайтеміз? Газет арқылы жауабын берсеңіздер екен...» деп соңғы үмітін жалғайды [4].

Аталған арыз-талаптардың қай-қайсысы да жер мәселесін бірінші орынға қойғаны анық. Өйткені, қазақ халқының экономикалық жағдайы жермен тығыз байланыста болған: «Мал күйлі болса, қазақ та күйлі, өріс шұрайлы болса, қазақтың жүзі де шырайлы. Мұнда дала – малды, мал – қазақты асырайды» [5]. Осыны негізге ала отырып, 1905 жылдың 26 маусымында Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Жақып Ақбайұлы бас болып, Қоянды жәрмеңкесіне жиылғандармен бірге Петербордағы патшаға қазақ халқының атынан құзырхат (петиция) жібергенін білеміз. Арызда патша үкіметіне елді толғандырған жалпы 11 түрлі талап қойылған болса, оның екеуі (4-талап. Переселендердің көшіп келуін тоқтату, жерді қазақтыкі деп жариялау. 5-талап. Қазақтарды атамекен қоныстарынан көшіруді тоқтату) жер мәселесі турасында болуының өзі көп жайтты аңғартса керек. Мәселен, онда: «Қазіргі «Далалық Ереже» қазақ өмірінің бүгінгі қалпына сәйкес келмейді... Сондықтан да қазақтардан құрылған депутаттардың қатысуымен «Далалық Ереже» өзгертілуі қажет» деп, нақты талаптар қояды.

Демократия – гректің «δημοκρατία» біріккен сөзінен шыққан ұғым, «халық билігі» деген мағына беретіні белгілі. Оның негізінде қоғамдағы жағдайды реттеуге байланысты шешімді ұжымдық негізде қабылдауды құп көретін саяси режим жатыр. Ол тәсілді барлық қоғамдық құрылымдар пайдалана алады десек, ең ықпалды күш, белсенді билік мемлекетте болғандықтан, демократиялық режимді мемлекет өзіне міндеттеуі керек деп саналады [6]. Демократиямен бірқатар құндылықтар

тығыз байланысты, олар: заңдылық, саяси және әлеуметтік теңдік, еркіндік, адам құқы және т.б. Халық билігі қоғамдағы азаматтардың барлығының және оның ішінде әрбірінің құқының сақталуын талап етеді. Ал жоғарыда келтірілген екі мысал арқылы азаматтардың жеке адам тарапынан да, ұжымдық тұрғыдан да жер иесі, ел иесі ретіндегі құқының қорғалуын талап етуі нағыз демократиялық принциптерге дөп келетінін айқын ұғынамыз.

Алаш азаматтарының жер мәселесі туралы публицистикалық еңбектерін талдағанда, көрнекті қоғам қайраткері Мұхаметжан Тынышбаевтың 1905 жылдың 20 маусымында Ресей Министрлер комитетінің төрағасына жазған хаты жеке атап өтуге лайықты. Санкт-Петербургтегі Теміржол транспорты институтында оқып жүрген жас қайраткер көтерген қазақтың көкейтесті мәселелерінің ішіндегі ең маңыздысы – жер дауы еді. Бұл жөніндегі заңсыздықтың етек жайғанын ол былай дәлелдеуге тырысады: «Уақытша ереженің 125 және 129 тармақтары бойынша қазақтардан бос жатқан жерлерді ғана алуға болады. Құрылыс салынып жатқан, бау-бақша егілген, басқа да игерілген жерлер жеке меншікке теңестірілген. Ал шын мәнінде бізден ең тәуір жерлер: қыстаулар, жайлаулар, шабындықтар, құрылыс және бау-бақша орындары тартылып алынууда. Қазір ондай жерлер басқаларға бөлініп берілуде, соның салдарынан жерден таршылық көрген қазақтар оған көнгісі келмей, қарсылық танытуда, нәтижесінде бітпейтін дау-дамай, ұрыс-керіс тіпті өлім-шығын орын алуда... Біз қазақтар, есте жоқ ерте замандардан өз жерімізді иеленіп келеміз. Орыс қол астына өз еркімізбен, еш қантөгусіз өткенде, ең құнды жерімізден айрылу үшін, әділетсіздік пен зорлық-зомбылықты көру үшін емес, арамызда тыныштық және бейбіт заман орнасын, қысымшылықтан қорғасын деп қамдандық...» [7]. Жиырма бес жасар публицистің эпистолярлық жанрдағы тырнақалды туындысы осындай тарихи шындықты жайып салуға батылы жеткен ерліктен тұрған.

Алаш көсемсөз шеберлерінің барлығы дерлік бұл тақырыпқа қалам тербеді десек те, солардың ішінде бұл мәселемен түбегейлі айналысып, жан-жақты зерделегендері де болды. Солардың бірі – Телжан Шонанұлы. Оның ғылыми-танымдық еңбектерінің ішіндегі шоқтығы биік шығармасы – қазақ жерінің тарихын, шаруашылығын зерттеген «Қазақ жері мәселесінің тарихы» еңбегі. Ол бұны 1923 жылы Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының тарих-археология және этнография

секциясында қызмет еткен жылдарында жазған. Телжан Шонанұлының зерттеуінде Ресейдің қазақ жерін отарлауы, оның кезеңдері айқындалып көрсетілген. Ол кезеңдер:

– Бірінші кезең: орысқа бағынғаннан кейінгі XIX ғасырдың 80 жылдарының басына дейін (казактардың пайдасына жер алу);

– Екінші кезең: XIX ғасырдың 80 жылдарының аяғынан 90 жылдардың басына қарай (Николай құлағанға дейін) бекіністер салуға, орыс шаруаларын қоныстандыруға, орман саяжайларын орналастыруға, орыс байларының малын жаю үшін жайылымдық жерлер алу.

Автор бұл кезеңдерді: «Ресейдің қол астына кіргеннен бері қазақ жерінің тарихы – колония тарихы... Қазақты жерден қуып, переселенге айналдыруы – отаршылдар жұмысының бірінші жемісі. Атамекеннен айдап, қолайсыз жерге ысырып тастауы – отаршылдардың екінші жемісі. Орыс пен қазақ шаруасының түз дәмін жарастырмай қоюы – үшінші жемісі. Көшпелілерді жерсіз қаңғыртып қоюы – төртінші жемісі. Іске асарлық жердің бәрінен қазақты жұрдай етуі – бесінші жемісі» дейді [8].

Мерзімді баспасөз беттері – жер мәселесін ең жиі, ең тиімді көтеріп, бұқаралық сипаты мол болған ақпарат айдыны болды. «Түркістан», «Дала уәлаяты», «Қазақстан», «Айқап», «Қазақ», «Сарыарқа», «Ақ жол» газеттері мен «Шолпан», «Сана», «Таң», «Жас Түркістан» журналдарында жер тақырыбындағы әртүрлі көлемдегі мақалалар мен материалдар, құжаттар жарияланып отырды. Мәселен, «Айқап» журналында жарық көрген Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақ өкпесі», «Тағы да жер жайында» атты мақалалары, Сақыпжамал Тілеубайқызының «Біздің бұрынғы және қазіргі халымыз» атты мақаласы қазақтың жерінің жайы мен оның болашағы тақырыбына арнайды.

1925 жылы «Ақ жол» газетінде жазған «Отырықшылықтың пайда-зияны» атты мақаласында Жүсіпбек Аймауытов жер мәселесіне қатысты былай деген: «Отырықшы болса-ақ қазақ тұрмысы түзеліп кетеді, тез мәдениетті болады» деген пікір даусыз ақиқат емес, өзгермелі, екі ұшты, даулы мәселе деп қараймыз. Тұрмыс итеріп, шаруа етіліп, амалсыздан отырықшы болу бар... Азды көпті күн көргіш малы бар, ептеп егін салатын, жаз болса жылжып қонатын, жер жағдайы отырықшы болуды көтермейтін елдер бар... Әзірше жерден таршылық көрмей отырған елдердің отырықшы болуында зиян бар демекпіз» [9]. Сол секілді Жиһанша Әлмұхамедұлы Сейдалиев журналының 11-нөмірінде «Азып-тозып кетпеске не амал бар?»

деген мақаласын жариялап, онда: «Қазақ халқы азып-тозып барады. Жердің жақсысын мұжық алды; жаманы да қазақ пайдасына қалмайды. Үкімет мұжықтан қалған жерді арендаға сатайын деп жатыр...» деп қауіптің күшейіп келе жатқанын тілге тиек етіп қана қоймай, оның шешу жолдары ретінде өз көзқарасын былайша білдіреді: «Күшті ауруға күшті дәрі: дәрінің аты «сиез» (съезд). Бас қосып, бір жерде жайымызды сөйлесіп, заманға лайық құрал табу... Әрине, сиезді хакімнің рұқсатымен жинауға керек». Яғни, кез келген келелі мәселенің шешімін жиылыс құрып, халық билігі арқылы ақылдасу жолымен шешуді ұсынуы бір бөлек, ол жиылыс үшін де әкімнен рұқсат алуға ниеттеніп, халық қанша қиналып, ашынып тұрса да, барлық түйіткілді қоғам тәртібімен, зайырлы жолмен шешуге үндейді. Ал әлемдік демократиялық принциптердің жүзеге асу формаларына зер салсақ, олардың қатарына мынадай жиылыс түрлерін жатқызатынын көре аламыз:

- Сайлау өткізу, есеп беру.
- Жобаларды бүкілхалықтық талқылау.
- Референдум өткізу.
- Митинг, жиналыс.
- Съезд, конференция, пленум.
- Шеру, бой көрсетулер.
- Сессия.

Бұл тақырыптардың қай-қайсысын алсақ та, көсемсөз шеберлері өз дәуіріндегі шынайы болмыс пен өзекті мәселелерді алға тартып қана қоймай, оның шешу жолдарын көпшілікпен ақылдасып шешуді жөн көрген. Жәй ғана сипаттап қоюмен шектелместен, қоғамның дамуы үшін, адам құқы тапталмас үшін нендей алғышарттар керек, қандай мәселе нендей жолмен шешімін табу керек деген сұрақтарға жауап іздегенде, жүз жыл бұрын өмір сүрген зиялы қауым өкілдері өз әлеуметін өркениетті, демократиялық ұстанымдарды қадірлейтін, сол салтанат құрған болашаққа жетелегісі келетінін аңғару қиын емес. Себебі халық билігінің өзгермейтін пастулаттары бойынша демократиялық қоғамның сипаттары: 1. Билік басындағыларды тағайындау оны сайлайтын адамдар арқылы әділ, әрі бәсекелестік сипаты бар сайлау кезінде жүзеге асады. 2. Халық – биліктің жалғыз заңды (легитимді) қайнар көзі. 3. Қоғамдағы өзін-өзі басқару механизмдері ортақ құндылықтар мен ізгі мақсаттар мақсатында ғана жүзеге асады [10].

Алаш көсемсөзі десек, ойымызға ең алдымен тұңғыш жалпыұлттық тәуелсіз газет сипатына ие болған «Қазақ» газеті оралары анық. Ахмет

Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Жанұзақ Жәнібеков редакторлық еткен ол газет маңызды функцияларды мойнына алып, бірнеше өзекті, ұлтқа қажет мақсаттарға қатар жетуге тырысты. Шынында да, «Қазақ» өткір ойлы, айқын мақсатты, тәуекелшіл тағдырлы Алаш қайраткерлерінің, көсемсөз шеберлерінің ақпарат айдыны бола білді. Бес жыл бойы өзінің 265 нөмірінде «Қазақтың» көтерген негізгі тақырыптары: Ресей отаршылдығы дәуіріндегі Қазақстан; қазақ елінің әкімшілік және сот құрылысы; Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы; оқу-ағарту, тәрбие мәселесі; елдің тарихы болса, оның ішінде «Жер тағдыры – ел тағдыры» деп түсінген қазақ ұлты үшін, мақалалардың ең сүбелі бөлігі жер мәселесі хақындағы публицистикалық туындылардан тұрды [11]. Алаш зиялылары жазып кеткендей, атамекен жерін оған ел болып, ұлт болып, халық болып иелік еткен жұрт қана сақтай алады. Ахмет Байтұрсынұлы «Жер жалдау жайынан» атты мақалада былай деген: «Жұрт істеп отырған ісін қисық я түзу деп айту ғана қолымыздан келеді, істеткізбей, тоқтату қолымыздан келе ме? Қазақ жерінің тұтқасының екі ұшы екі қолда: бір ұшы – қазақта, екінші ұшы – орыста. Әдіс қылған жағы ауыстырып алып жатыр, бос ұстаған жағы айрылып қалып жатыр. Жерді қолында қатты ұстау бос ұстау өздерінен. Оған біз не істейміз?» [12].

Осы «Қазақта» Әлихан Бөкейхан: «Башқұрд біз секілді жалқау, бар сататын жерінен айырылып отыр. Мұны тағы мұжық алған... Жер пайдасын жергілікті жұрт көріп отырған жоқ, мәдени дәрежесі артық кулар көріп отыр... Бостандық, теңдік, туысқандық болғаны рас болса, біз енді бұл зорлыққа көнбейміз; біздің жерге енді мұжық уақытша, өзіміз жер еншімізді алып орныққанша келмесін... Енді жер жұрт қазынасы болғаны өз пайдасы. Біз осы себептермен біздің республикада жер сатылатын болмасын дедік... Ақсақал аға, азамат іні, отбасы араздық-дауды қой; бірік, жұрт қызметіне кіріс! Алаштың басын қорғауға қам қыл!» деп жалпыұлттық үндеу тастайды [13]. Ал «Астрахан қазағының жері» мақаласында «Ертіс қазақтары пайдаланып отырған «Он шақырым» дейтін жер Сібір қазағына кетті... Астрахан – қазақ жері... » деп түйіткілді мәселені қозғаса, «Қазақ хәм жер мәселесі» мақаласында «Жер мәселесі – хариіп мәселесінен де көрі салмақтырақ, маңыздырақ мәселе... Осы күнгі егінмен күн көріп отырған қазақ егін нормасымен жер алсын. Малмен күн көріп отырған мал нормасымен жер алуы тиіс»,

деп нақты шешу жолдарын ұсынады [14]. Бұдан бөлек «Қазақ» газетінде жарық көрген «Жер комитеті», «Жерді қалай бөлу», «Сусағанның түсіне су кіреді» атты мақалаларынан жер тағдырын ел тағдырынан бөлек қарай алмайтын жанашыр ұл, білікті маман, саяси қайраткердің көзқарастарын танимыз. Ал көп ұзамай, өзі бастап, адал серіктері қостап дайындаған «Алаш» партиясының бағдарламасында да сол «Жер мәселесін» жан-жақты таратып көрсетіп, оны шешу жолында нақты әрекеттерге жол нұсқап, заңдық күші бар құжат қабылдау арқылы титулды ұлттың құқы қорғағысы келеді.

Пікір тайқазанында әбден піскен ой-сана қазан төңкерісі қарсаңында қазақ қоғамының жер туралы көзқарасын бір арнаға тоғыстырды. 1917 жылғы ақпан төңкерісінен кейін қазақ даласының әр облысында ұйымдастырылған құрылтайларда қаралған жер мәселесі туралы пікірлердің бір жерден шығуы соның дәлелі болатын. 1917 жылдың 2-8 сәуір аралығында Торғай облысы қазақтарының құрылтайында аграрлық мәселелер бойынша шешім шығарылып, онда былай делінді: «Мемлекет керегіне қазақтан жер алынатын болса, әуелі қақтың өзіне жеткілікті жер беріліп, артығы ғана алынсын». Ал 1917 жылдың 21-26 шілдесінде Орынборда өткен облыстық құрылтайда жер мәселесі туралы 14 пункттен тұратын қаулы қабылданады. Онда: «Қазақ халқы өзіне еншілі жерге орнығып болғанша, қазақ жері ешкімге берілмесін, бос учаскелерге жазылу тез тоқтатылсын» делінеді [15].

Осы тарихи деректер мен көсемсөз туындыларын оқи отырып, тәуелсіз елімізде бір жыл бұрын көтерілген жер мәселесіне келгенде, қазақ қоғамының шыр-пыр болып, өз үнін қосуға тырысуы – сол қанда бар, тарихи жадының жаңғыруымен болған рефлексті құбылыс деп баға беруге болатын шығар. Қойдан да жуас саналатын қазақ ұлтының туған жеріне қатысты маңызды шешім қабылданар шақта, ерекше күшке ие болып, батыл пікірін айтуы мүмкін екенін ешкім болжай алмағаны рас. «Жерсіз ұлттық мүдде құндылықтары қалыптаспайды, қалыптасқанда емес. Қақтың барлық мәселелері, әлеуметтік мәселелерді шешудегі қасиеттері ел мен жер тағдыры төңірегінде өрбіген. Себебі ұлттың барлық өмірі, байлығы, тарихы, дәстүр тәжірибелері, ұрпақ болашағы және тәуелсіздігі жерді

қорғаудан шығып, оны қорғауға бағытталады және мемлекетінің мүддесін қорғау ұрпаққа қашанда міндеттеледі. Қазақ сол себептен жерді анаға теңеген, ата бабаларының өмір сүрген, тарихи таңбасын қалдырған мекен деп түсінген және бұл ұғым ұлттың бір тұтас санасына айналған» [16].

Өткенге көз жүгірте отырып, қазақ және жер мәселесінің осыдан жүз жыл бұрын да өзекті болғанына көз жеткіздік. Қорыта келгенде, олардың демократиялық принциптерге адал болғанының бірнеше сипатын көре аламыз:

1. Дәйектілік. Жазылған арыз-талап пен құзырхаттың қай қайсысын алып қарасаңыз да, оның әрбіріне жүйелі дәйектер қатары беріліп, ол нақты мысалдармен қазықталып отырған.

2. Қисындылық. Айтылар уәж қисынға салынып түзілген. Бір ойдан екінші ой дамып отырғанын көре аламыз.

3. Деректілік. Байбалам салып ұрандату емес, сабырмен баяндау: заңға қайшы сорақы дүниелер болып жатқанын нақты мысалдармен ашып көрсету тән. Әрбір уәж тарихи және сол заматтағы деректермен негізделіп отырған.

4. Ашықтық. Арыз-талап иелері ойын ашық жеткізіп қана қоймайды, басым көбі өзінің аты-жөнін, мекен-жайын толық көрсетумен қоса, кей жағдайларда хатқа түсіруге көмектескен өзге ұлт өкілдерінің аты-жөніне дейін ашық айтудан тайсалмаған.

5. Сауаттылық. Алаш қайраткерлері мен оларға сенген елі білім мен саналылық арқылы сауатты қарсылық көрсетіп, өз жері мен ұлтының мүддесін қорғай алатынына сеніп, үміттенді.

Алаш публицистерінің жер туралы жеріне жеткізіле жазған еңбектері қоғамдық пікір туғызу арқылы қоғамдық санаға ықпал етудің жарқын үлгісін көрсетті. Теледидары, радиосы мен ғаламторы жоқ ұлан-байтақ жердің халқы қалайша жер мәселесінде бұлай ауызбірлік танытты десек, бұл сол кездегі БАҚ-тың – газет-журналдың көмегі арқылы және кең-байтақ қазақ жерінің әр аймағына барып, жағдайын біліп, қажет кезде бірлікке шақырып, түсіндіру жұмыстарын жүргізуден талмаған ұлт арыстарының зор еңбегінің нәтижесі деп бағалауға толық негіз бар. Барша адамзатқа ортақ құндылықтарды алға тарта отырып, біздің ұлт көсемдері өз халқының елдігінің негізгі көрсеткіші болған жер мәселесінде оң шешім шығаруға осылайша күш салған еді.

Әдебиеттер

- 1 Алаш көсемсөзі: жер мәселесі. – Т.1. Ғылыми жоба жетекшісі: Қайрат Сақ. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2014. 3-б.
- 2 Алаш қозғалысы: құжаттар мен материалдар жинағы. – Алматы: Алаш, 2004. – 26 б.
- 3 Алаш көсемсөзі: жер мәселесі. – Т.1. Ғылыми жоба жетекшісі: Қайрат Сақ. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2014. 8-б.
- 4 Сонда, 182-б, 172 б, 264 б.
- 5 Алаш қозғалысы: құжаттар мен материалдар жинағы. – Алматы: Алаш, 2004. – 488 б.
- 6 <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F/>
- 7 Алаш көсемсөзі: жер мәселесі. – Т.1. Ғылыми жоба жетекшісі: Қайрат Сақ. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2014. 9-б.
- 8 Түркістан мұхтариятынан Алаш автономиясына дейін: қазақ мемлекеттілігінің негіздері және тарихи сабақтастық. – Астана, 2014. – 71-б.
- 9 Жүсіпбек Аймауытов. Бес томдық шығармалар жинағы. 5-том. – Алматы: «Ғылым», 1999. – 207-б.
- 10 <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F/>
- 11 «Қазақ» газеті. Құрастырушылар: Ү. Сұбханбердина, С. Дәуітов, Қ. Сахов. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – 161-б.
- 12 Ахмет Байтұрсынұв. Ақ жол: өлеңдер мен тәржімелер, публ. мақалалар және әдеби зерттеу. – Алматы: Жалын, 1991. – 228-229 бб.
- 13 Әлихан Бөкейхан шығармаларының толық жинағы / Құрастырушы: С.А. Жүсіп (Қыр баласы. «Қазақ» газеті, №251, 1917 ж., Орынбор). – Астана: Сарыарқа, 2013.
- 14 Алаш көсемсөзі: жер мәселесі. – Т.1. Ғылыми жоба жетекшісі: Қайрат Сақ. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2014. – 192-б.
- 15 Сонда, 21-б
- 16 Үмбетхан Куандықұлы Сәрсембин. «Алаш зиялыларының жер мәселесіне қатысты көзқарастары». <http://abai.kz/post/view?id=8743>

References

- 1 Alash publicism: land question. – Т.1. Research supervisor of the project: Kairat Sak – Almaty: Kazakh encyclopedia, 2014. – P. 3.
- 2 Alash group, Collection of materials and documents. – Almaty: Alash, 2004. – p.26.
- 3 Alash publicism: land question. – Т.1. Research supervisor of the project: Kairat Sak – Almaty: Kazakh encyclopedia, 2014. – P. 8.
- 4 In the same place, p.182, p.172, p.264.
- 5 Alash group, Collection of materials and documents. – Almaty: Alash, 2004. – p.488.
- 6 <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F/>
- 7 Alash publicism: land question. – Т.1. Research supervisor of the project: Kairat Sak – Almaty: Kazakh encyclopedia, 2014. p.9.
- 8 From the Turkestan mukhtariyat to the Alash autonomy: bases of the Kazakh statehood and historical interrelation. Astana: 2014 – p.71.
- 9 Zhusipbek Aymaulytov, the Collection of compositions in five volumes. the 5th volume. Almaty: «Galym», 1999. – p.207.
- 10 <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F/>
- 11 «Qazaq» newspaper. Originators: U. Subkhanberdina, S. Dautov, K. Sakhov – Almaty: Main editorial office «Kazakh Encyclopedia», 1998. – p.161.
- 12 Ahmet Baytursynov, Ak Zhol: Verses and translations, published articles and literary researches. – Almaty: «Zhalyn», 1991 – p.228-229.
- 13 Full collection of compositions of Alikhan Bokeykhan, Originators: S.A.Zhusip, («Kyr balasy» «Qazaq» newspaper, No. 251, 1917, Orynbor). Astana: Saryarka, 2013.
- 14 Alash publicism: land question. – Т.1. Research supervisor of the project: Kairat Sak – Almaty: Kazakh encyclopedia, 2014. p.192.
- 15 In the same place, p21.
- 16 Umbetkhan Kuandykuli Sarsembin, «Opinion of the Alash intellectuals on the land question». <http://abai.kz/post/view?id=8743>